Kambo gård – adelig arv (masterfil)

Av Edmund Schilvold og Tor Weidling

Historien om Kambo gård begynner etter all sannsynlighet i jernalderen. Det kan vi hevde på grunnlag av kart over hvor langt landhevningen da var kommet.

Det finnes også noen rydningsrøyser ved gården, røyser som trolig stammer fra jernalderen, men strukturer av stein kan vanskelig gis en nøyaktig datering.

De som ryddet Kambo gård, kan ha kommet fra andre, eldre gårder ved den nåværende Tigerplassen, eller ved Trolldalen, der det ville ha vært dyrkbare arealer opptil flere hundre år før det som i dag er jordveien til Kambo gård kom opp av havet.

Funn som støtter denne teorien er det markante gravfeltet ved Ore, på vestsiden av Trolldalen, et gravfelt som antas å stamme fra bronsealder eller tidlig jernalder, og de gamle ferdselsårene gjennom Mosseskogen, som ganske sikkert også har en historie som går svært langt tilbake.

Området ved Tigerplassen og søndre del av Trolldalen ville dessuten ha vært attraktivt som gårdsområde på grunn av nærheten til nedre del av Vansjø, som ville ha gitt fine muligheter for jakt, fiske og ikke minst kommunikasjon med andre bebodde områder via vannveiene.

I en periode i bronsealderen, og tidlig i jernalderen, ville en eventuell gård på Tigerplassen ha hatt en meget spennende beliggenhet, på et stort, bredt eid skapt av Vansjø og Mosseelva på sørsiden og sjøen som fløt inn i Trolldalen på nordsiden. Øst for dette eidet var fastlandet, vest for det var Mosseskogen – som ville ha ligget som en halvøy pekende nordover, med den lange, smale fjorden i Trolldalen på østsiden, og Mossesundet på vestsiden.

Hvem var menneskene som anla Kambo gård? Det vet vi ingenting sikkert om, siden etableringen skjedde før historisk tid. Men vi kan anta at Kambo-området, da landhevningen gradvis gjorde det mulig å drive landbruk der, ble en attraktiv sone med strategisk betydning, og at det derfor ikke ble befolket av ”hvem som helst”, men av personer fra ledende slekter i datidens samfunn.

I jernalderen ville nemlig landet der gårdsbygningene ligger i dag ha dannet en tange i den da enda større, men like beskyttede Kambobukta, og i forlengelsen av Kambobukta ville det ha vært to lange og smale fjordarmer – den ene ville ha gått sørover, innover i Kambodalen og Trolldalen, og den andre ville ha gått nordover, innover mot det som i dag er Akershus.

I en periode i jernalderen, og kanskje til ut i tidlig middelalder, ville altså Kambo gård ha kunnet holde oppsyn med og sågar kontrollere eventuell trafikk mellom Mossesundet og disse to fjordarmene. Den søndre armen ville ha utgjort en av de enkleste atkomstveiene til områdene ved Tigerplassen og nedre Vansjø, og den nordre armen ville ha kunnet føre båter inn til, og kanskje til og med forbi, den nåværende fylkesgrensen, inn mot det som ganske sikkert var rike jordbruksområder allerede den gang – flatene ved Rød og Tegneby.

Som arkeologen Frans Arne Stylegar skriver i sin artikkel ”Grav, gård og gods i Østfolds vikingtid”: ”’Tegn’ er en gammel germansk betegnelse for en edsvoren kriger av høy rang. Slike ‘tegner’ omtales i en del runeinnskrifter, foruten i stedsnavn. (…) I det nåværende Norge finnes navnet Tegneby bare i Såner i Follo [nordøst for Kambo], foruten i Skjeberg. En Tegneby finnes også i Orust i Bohuslän. Det er ikke tilfeldig at det ikke bare er førsteleddet som er likt i de tre tilfellene, men at navnene er identiske. I svenske sentralbygder opptrer regelmessig slike navnesammensetninger av ”titler” og -by.”

Kambobekkens nordre og søndre løp representerer den siste rest av disse to fjordarmene, som forsvant i løpet av middelalderen.

Som prikken over i-en hadde man det markante høydedraget som er Støkkås, bare noen hundre meter vest for tangen med gården – et høydedrag som kan ha fungert både som utkikkspunkt og bygdeborg for samfunnet knyttet til Kambo gård.

Men Kambo hadde ikke bare en verdifull beliggenhet. Det førindustrielle Kambo må også ha vært et svært idyllisk sted. Den poseformede Kambobukta var eksepsjonelt godt skjermet for vind og vær – en utmerket havn, med vann som nesten alltid lå stille – og det lokale klimaet var, da som nå, påvirket av fjorden – forholdsvis mildt året rundt, med gode vekstbetingelser for varmekjære løvtrær.

På Kambo kunne man forene det nyttige med det behagelige – og det var nok grunnen til at Kambo senere ble en adelig sætegård.

1273 – første nevnelse

For å finne noe som kan kalles sikker informasjon om Kambo, må vi forlate jernalderen til fordel for tidlig middelalder, og flytte oss fram til året 1273. Det er nemlig først i året 1273 at Kambo nevnes i en skriftlig kilde. Før den tid befinner Kambo seg i historiens tåke.

Hva er det så som skjer i 1273, som er av relevans for Kambo? Jo, i perioden 25. januar – 15. februar det året avholdes det et riksmøte i Bergen, der en kongelig forordning av Magnus Lagabøte blir sanksjonert. Denne forordningen tar blant annet for seg spørsmålet om hvor drapsmenn som ikke dømmes til døden, men til fengsel, skal sone sin straff, og slår fast at drapsmenn som kommer fra et område begrenset av blant annet ”Kamborn” i sør, skal sone i Oslo.

Kong Magnus Lagabøtes forordning ble senere inntatt i den såkalte Hirdskråen, loven som regulerte forholdet mellom kongen og hirden, og mellom hirdmennene, og som Magnus Lagabøte lot revidere i tidsrommet 1274–1277, og som vi i dag kjenner innholdet i takket være senere avskrifter.

Det at forordningen nevner ”Kamborn”, forteller oss imidlertid ikke annet enn at stedsnavnet ”Kamborn” eksisterte i 1273.

1277 – nordgrensen for Borgesysla går ved Kambo

Vi må flytte oss videre til 1277 for å finne noe mer informasjon om Kambo. 1. februar 1277 er nemlig datoen kong Magnus Lagabøte ferdigstilte sitt mest kjente testamente, og takket være Magnus’ testamente vet vi blant annet hvor mange skipreider det var i de ulike delene av landet, og at regionen Borgesysla, som inneholdt 16 skipreider, strakte seg fra ”Kamborn” til Svinesund.

Her dukker altså ”Kamborn” igjen opp som et sted som ligger i et grenseområde.

Årsaken til at vi kjenner innholdet i det nevnte testamentet, er for øvrig at det ble gjengitt i et stadfestingsbrev av 5. september 1320, utstedt av kong Magnus Eriksson. I dette brevet godkjenner kongen forfarens testamente, og skjenkingen av gaver til hospitalet.

1270-tallet – del av Kambo besluttes gitt bort til hospital

Så, i et annet testamente for Magnus Lagabøte, som vi ikke kjenner datoen til, men som kanskje også er fra 1270-tallet, får vi endelig bekreftet vår antakelse om at ”Kamborn” er en gård. I dette lister nemlig kongen opp en rekke gårder og gårdparter i Borgesysla, som

han velger å gi til St. Stephans hospital i Tønsberg, og blant disse er ”aff Kamorn” og ”aff Myllenamffne” i skipreidet Varna.

Nå vet vi altså at det i 1270-årene fantes en gård som ble kalt ”Kamborn”, at den lå i Varna skipreide, nord i Borgesysla, og at i hvert fall en del av den var eid av kronen inntil kong Magnus Lagabøte døde.

Som vi skal se litt senere i dette kapittelet, er det trolig at det kong Magnus Lagabøte valgte å gi bort, i Kambos tilfelle var en mindre del av gården, en del som etter all sannsynlighet er identisk med en som i 1445 dukker opp i hospitalets godsregister, og som i 1603 blir overtatt av stattholder Jørgen Friis.

Hvorfor eide kongen en part i Kambo gård? Årsakene kan være mange. Kronen tilegnet seg eiendom på en rekke ulike måter – gjennom arv, gjennom beslaglegging av eiendommene til motstandere (som under rikssamlingen og borgerkrigene), og gjennom det at folk valgte å bruke eiendom til å betale bøter og gjeld. Noen historikere mener at kongelig eierskap over mindre gårdparter helst var resultatet av betaling av bøter, men om dette er gyldig i Kambos tilfelle, kan vi bare spekulere på.

1366 – del av Kile ved ”Kamborn” selges

Neste gang Kambo dukker opp i kildene igjen er 15. mars 1366. Da selges en part i gården Kile, som vi får opplyst at befinner seg ved ”Kamborn” i Rygge sokn.

1390-tallet – Rygge kirke eier del av Kambo

Det finnes også et belegg i Biskop Eysteins jordebok, den såkalte Røde bok, som ble satt sammen på 1390-tallet. I den opplyses det at Rygge kirke, til underhold av presten, eier et halvt øresbol i ”Kamborn”.

1445 – St Stephans (og St Georgs) hospital eier fortsatt del av Kambo

Det siste middelalderkilden som nevner Kambo, er et godsregister fra 1445, en oversikt over eiendommer som på det tidspunktet tilhørte det som da het St Stephans og St Georgs hospital. Denne oversikten forteller oss at hospitalet eide en part på fem øresbol i ”Kambornæ” i Rygge sokn.

Guttorm Aslaksson

Vel hundre år senere dukker det opp en ny opplysning – et makeskiftebrev av 1587 beskriver hvordan Guttorm Aslaksson på Vøyen i Asker makeskifter odelsgården Østre Kambo, verdt ett skippund og seks lispund salt, til kronen, mot å få igjen gården Berg i Asker, verdt ett skippund salt (ett skippund utgjorde et sted rundt 160 kilo).

Av Guttorm Aslakssons makeskiftebrev framgår det altså at Kambo i 1587 besto av minst to gårder, en østre og en vestre, og at den østre var i privat eie.

Fortsatt vet vi imidlertid minimalt om de som eide disse Kambo-gårdene. Hvem var Guttorm Aslaksson, for eksempel? Hvem hadde eid Østre Kambo før han? Ved slutten av 1500-tallet er vi fortsatt ikke annet enn små fnugg av fakta å bygge historien om Kambo på.

Jørgen Friis og Lisbet Galde

Men dette endrer seg dramatisk ved begynnelsen på 1600-tallet, og etter hvert som vi beveger oss utover i det femtende og sekstende århundre, blir listen over eiere intet mindre enn en liste over noen av dobbeltmonarkiet Danmark-Norges aller mest prominente personer.

Den første av disse er også, kan man argumentere for, den største. Det er nemlig ingen ringere enn Jørgen Friis, af Haraldskær (d. 1616), et medlem av en av de store danske adelsslektene, som i 1603 får hånd om Kambo.

Siden ungdommen har Friis stadig steget i gradene, og i 1596 gifter han seg med Lisbet Galde (d. 1616), datter av Kristoffer Galde og Birte Bille (datter av den kjente lensherren på Båhus, Claus Bille), og enke siden 1583 etter Eggert Ulfeldt.

Da har han rukket å være usedvanlig fruktbar til adelsmann å være – han har nemlig vært gift to ganger allerede, og med sine tidligere to koner har han fått hele tolv barn. Sju av disse vil overleve til voksen alder, og føre Friis-slekten videre.

I 1601 begynner høydepunktet i Friis' karriere. Da blir han utnevnt til lensherre i Hald og Akershus, og stattholder for Norge.

Så, 1603, får han som nevnt hånd om Kambo, og ikke bare den ene av Kambo-gårdene, men begge.

Østre Kambo, og gårdparten i Vestre Kambo, som har tilhørt hospitalet i Tønsberg, får han skiftet til seg, og verdien disse eiendommene nevnes som henholdsvis ett skippund og fem lispund salt, og fem kalveskinn. Videre overtar han også resten av Vestre Kambo, men hvor denne eiendommen kommer ifra, er ukjent. Han kan ha fått den via sin kone, altså via Galde-familien, men dette er ikke dokumentert.

Med ”på lasset” får han også gården Kile, verdt ett skippund salt, og gården Nøkkeland, verdt et kvart skippund salt, ett kalveskinn og to skilling.

Med Friis’ overtakelse blir Kambo en adelig setegård – i manntallet for landskatten av 1602–1603 er Jørgen Friis’ eierskap over Kambo-gårdene nevnt som skattefritt, og skattefrihet er selve definisjonen på en setegård.

Jørgen Friis og Lisbet Galde bor aldri på Kambo – de holder til på Akershus – men Kambo utgjør utvilsomt en av Friis’ viktigste eiendommer i årene som følger 1603, og det er vel ikke usannsynlig at han av og til besøkte sine eiendommer.

Man kan for øvrig ikke nevne Friis’ uten å ta med noen ord om hans store innflytelse på Norges lover. Friis sørger nemlig for, på oppdrag for kong Christian IV, at de gamle norrøne lovene blir oversatt til dansk og revidert, slik at de blir tilpasset den nye tiden som 1600-tallet representerer. Resultatet av dette arbeidet blir den monumentale *Kong Christian den fjerdes norske lovbog af 1604*.

Jørgen Friis’ tid som eier av Kambo blir imidlertid heller kortvarig – i 1608 reiser han og hans hustru til Danmark, og bosetter seg der. Friis begynner tross alt å dra på årene, og ønsker nok å føre et litt roligere og mer avslappet liv enn det en stattholder kan ha.

Henning Valstrup

Den neste eieren av Kambo er den holsteinske adelsmannen Henning Valstrup. Han kommer trolig inn i bildet omkring tidspunktet for Friis’ retur til Danmark, og i 1609 omtales han som Henning Valstrup til Kambo og Skartebøllegaard.

Henning Valstrup er ingen hvem som helst – han har i en årrekke vært marineoffiser på skip i den dansk-norske flåten, og har sågar deltatt på kong Christian IVs store nordlandstur i 1599. I tillegg har han i en kort periode, i 1603 og 1604, vært Norges rikes kansler.

Valstrup er gift med Bodil Galde (d. 1634), en slektning av Lisbet, og datter av Dorte Skovgaard og den framtredende Oluf Galde til Tomb.

Henning Valstrup rekker imidlertid ikke å eie Kambo i mer enn et par års tid – han dør allerede i 1609 eller 1610, muligens som en følge av at økonomiens hans går nedenom og hjem. Ifølge kildene etterlater han seg nemlig en gjeld som er så stor at mye av det hans enke og hans barn skulle ha arvet, må selges.

****

[Faktaramme: **Sagene til Kambo gård**]

På begynnelsen av 1600-tallet framgår det av kildene at Kambo gård hadde sager både i nærheten av gården og ved Mossefossen, og at eierne av gården drev eksport av trelast fra Moss. For de kjenner forholdene på Kambo i dag, kommer nok det faktum at det lå sager på Kambo som en overraskelse. For sagene var jo avhengige av rennende vann, og på Kambo finnes det ingen større vassdrag, bare den lille og stilleflytende Kambobekken.

Likevel sier kildene at det i en periode lå tre sager på grunnen til Kambo. Vi har imidlertid minimalt med opplysninger om dem, siden det finnes få skattemanntall fra området for de aktuelle årene, og sagene, siden de befant seg på en setegårds grunn, uansett ikke var skattepliktige. Kanskje hadde Kambobekken større og kraftigere vannføring den gang enn nå – det er ikke usannsynlig.

Både Jørgen Friis, Anders Blome, Bodil Galde og Sigvard Gabrielsen eksporterte trelast fra Moss, og hva sagene angår, var det fordeler og ulemper både med små og med store sager.

Det å sette opp en sag ved et mindre vassdrag, som det på Kambo, krevde ingen større investeringer. Men hvis skogene i nærheten etter hvert ble tømt for trær av passende type og dimensjon (og det var helst snakk om stort furutømmer), måtte man hente tømmer fra andre steder, og frakte det over land, siden små vassdrag var lite egnet til fløting.

Under slike forhold var det sager ved de større fløtningsledene som hadde de beste sjansene til å overleve, og den ideelle plasseringen var gjerne ved større fosser nær utløpet av lengre vassdrag – eksempelvis Mossefossen, Sarpefossen og Tistedalsfossen.

Ved bygging av sager ved større vassdrag måtte man imidlertid gjøre større investeringer – dette på grunn av de store og potensielt ødeleggende vannmassene.

Sager ved Mossefossen var altså dyrere å etablere, men mulighetene for langsiktig drift, uavhengig av de helt lokale tømmerressursene, var til gjengjeld langt større.

Men det var også andre ulemper med sagene ved de større vassdragene. Fløtingen av tømmer til sagene fra områder langt unna kostet penger, og ofte måtte tømmeret kjøpes lenge før man kunne regne med å se det levert. Driften av slike sager bandt derfor opp mye mer kapital enn det driften av småsager, basert på lokale ressurser, gjorde.

Driften av sagene på Kambo synes likevel å ha tatt slutt senest i 1631 – da får vi nemlig opplyst at sagene står, og dette er det siste vi får høre om dem. Kanskje ga man opp driften på grunn av for beskjedne vannmengder i Kambo-vassdraget.

****

[Faktaboks: **Den mystiske ødegården**]

I 1631 nevnes betegnelsen ”Grims ødegård” i forbindelse med oppramsingen av gods som tilhørte Kambo (det framgår for øvrig av sammenhengen at det var Vestre Kambo som var hovedgården). Grims ødegård er ikke kjent fra andre sammenhenger, og det er uvisst hvem personen Grim kan ha vært, og hvorfor dette stedet i 1631 lå øde.

****

Anders Blome

På grunn av Valstrups tidlige død blir Bodil Galde sittende med Kambo alene fram til 1617, da hun gifter seg med den tyske adelsmannen Anders Blome.

Historien levner ikke Blome særlig mye ære – mye tyder på at han først og fremst var en festglad fusentast som stadig flyttet rundt og dannet setegårder og godssamlinger, som han så måtte flykte fra på grunn av gjelden han samlet opp.

Claus Brockenhuus

I 1619 blir Kambo-godset kjøpt av Claus Eilersen Brockenhuus (d. 1646). Han er landsdommer, bor på Broholm på Fyn, og er gift med Emerentze Pedersdatter Baden (f. 1587), eneste barn av den styrtrike Peder Iversen Baden på Fritzøe. Gjennom Emerentze har Claus Brockenhuus fått en arv som har gjort han til en av de største godseiere i Norge, og en betydelig godseier i Danmark og Halland.

Men Brockenhuus gambler på lånemarkedet i spekulasjonstiden opp mot 1620, og som så mange andre mister han nesten alt da det i begynnelsen av 1620-årene kommer et stort krakk.

Carsten Rosenkrantz og Jens Juel

I 1623 har Kambo skiftet eier enda en gang. Nå er det Carsten Bendixsen Rosenkrantz (til Kogsbøl, Gribsgaard og Kambo), en onkel av Emerentze, og en av Brockenhuus' forretningsforbindelser, som har overtatt. Trolig har Rosenkrantz fått Kambo av Brockenhuus mot å dekke en del av hans gjeld.

Rosenkrantz var i en periode bosatt i Norge, kanskje på Kambo, men han dør alt i 1627 eller 1628, og dermed kommer Jens Juel til Lindbjerggaard (1594–1636) inn som eier. Antakeligvis kjøper eller panter Juel Kambo til seg fra arvingene etter den heller forgjeldede Carsten.

Juel ble i 1624 løytnant ved "2. Aarhusfane af Adelens Rostjeneste", og hadde deretter flere større forleninger: Lund paa Mors fra 1626 til 1627, Throndhjemsgaard fra 1627 til 1629, og Bergenhus fra 1629 til 1633.

Akeleye-familien – stabilitet i nesten hundre år

Det er imidlertid først på begynnelsen av 1630-tallet at en viss grad av eiermessig stabilitet gjør seg gjeldende på Kambo. Da, i året 1631, blir godset kjøpt av Sigvard Gabrielsen (1584–1659), av den prominente danske adelsslekten Akeleye. Han er fra før av medeier i slektsgården Krængerup i hjemlandet, og lensherre med sete på Værne kloster.

Våpenskjoldet til denne slekten er interessant, nesten poetisk. Det har som sitt mest framtredende element en vakker staude, en blå akeleie, og det er neppe tilfeldig at valget falt på nettopp akeleien da dette våpenskjoldet en gang ble laget.

I middelalderen ble denne planten ofte dyrket i klosterhagene fordi den kunne brukes til medisinske formål, men *det* var neppe årsaken til

at den havnet i et våpenskjold. Grunnen til at så skjedde finner vi sannsynligvis i akeleiens eldgamle symbolske betydning – når man ser den hengende blomsten nedenfra, kan man se et mønster i kronbladene som minner om fem duer som drikker av en fontene, og på grunn av dette har akeleien i århundrer vært brukt som et symbol på Den hellige ånd, og dessuten på Edens hage og fredens due.

Akeleien har imidlertid også hatt andre og mer profane betydninger – deriblant gifte kvinners utroskap – og i utgangspunktet er dessuten planten dødelig giftig – den inneholder blant annet blåsyre …

Det skulle nok noe til å leve opp til slektens forventninger når man var en Akeleye, men Sigvard Gabrielsen var utvilsomt en av dem som gjorde seg fortjent til å bære dette familiens emblem. I en alder av 27 år kunne han titulere seg ”Skibskapitajn”, og 1612 var han for første gang i Norge. I 1614 var han ansatt som løytnant på Elfsborg i Danmark, og i 1617 ble han i Norge gift med Else Galde (d. 1647), enke etter den tyske adelsmannen Eiler Weide von Jasmund, og datter av Tønne Galde og Abelone Lunge.

Samme år, altså i 1617, avsto Else Galde Nygård ved Fredrikstad med tilhørende gods, samt eventuell arv etter sin bror, Kristoffer Galde, til kongen, i bytte mot en avtale om at hun og mannen skulle få ha både Nygård og Værne kloster i forlening så lenge de levde.

De bosatte seg på Værne kloster, og i 1631 kjøpte altså Sigvard Gabrielsen Kambo-godset, som skulle bli i Akeleye-familiens eie fram til 1706.

I 1633 ble så Sigvard Gabrielsen utnevnt til ”Tolder” og ”Sisemester” (ansvarlig for innkreving av aksisen, en avgift på visse forbruksvarer) på Moss.

Sigvard Gabrielsen er imidlertid mest kjent for sin tjeneste i marinen. I 1640, da hans første hustru var død og han var blitt gift på nytt, med Øllegaard Gerlofsdatter Nettelhorst, var han ”Kommissarius søndenfjælds” i forbindelse med oppsynet med ”Defensionsskibene”, og i 1645 ble han benevnt viseadmiral.

I løpet av disse årene fikk han for øvrig tre barn med denne sin andre kone – Gabriel Sigvard (1638–1677), Vibeke Sigvardsdatter (d. 1682) og Else Sigvardsdatter (1638–1668).

Selv om hans hjerte åpenbart hørte havet til, hadde han også en rekke mer landbundne oppgaver og verv i løpet av sitt lange liv, og av det

som er skrevet om han kan vi slutte at han var en driftig, pålitelig og intelligent mann som nøt betydelig anseelse i sin samtid.

I 1647 gikk hans andre kone bort, og dermed mistet også de tre barna sin mor. Kanskje var det for barnas skyld at han på slutten av 1640-tallet nok en gang giftet seg, denne gangen med Anne Ottesdatter Bildt ”af Næs”.

Det skal for øvrig ha vært i 1647 at Sigvard Gabrielsen bosatte seg på Kambo gård (Andressen, s. 107).

Han hadde således et langt og variert liv å se tilbake på da han døde under et besøk i Christiania den 5. august 1659. Videre hadde han en sønn som kunne overta godset og føre det noble familienavnet videre.

Kambo-godsets anselige omfang

Sett i en lokal sammenheng hadde for øvrig Kambo-godset på denne tiden oppnådd en anselig størrelse. Foruten selve Kambo-gården, som på midten av 1600-tallet omfattet både det gamle Kambo og de tre yngre nabogårdene Kil, Nøkkeland og Raukerød, besto godset av en rekke større og mindre gårder i mosseområdet og på Jeløy.

På fastlandssiden hørte for eksempel Dillingøy, Enderød, Kolsrød og Vanem inn under Kambo, og på Jeløy var antallet enda større – der var gårdene Helgerød, Grimsrød, Reier, Kubberød, Kase og Rosnes på den søndre delen, og gårdene Skipping, Ås og Renneflot på den nordre delen, alle eid av Kambo, hvilket faktisk konstituerte cirka to tredjedeler av alle gårdene på øya (Andressen, s. 151).

Dette forholdet preget nok i betydelig grad livene til de som bodde på disse Kambo-eide gårdene, for ettersom Kambo siden året 1603 hadde vært en gård med adelsprivilegier, hadde bøndene på gårdene som utgjorde Kambo-godset, pliktarbeid på herregården. Dette besto blant annet i såing og høsting av korn, vedhogging og diverse vedlikeholdsoppgaver, og det er ikke vanskelig å tenke seg at dette til tider må ha vært en betydelig belastning for de allerede fattige og hardt pressede leilendingene på disse gårdene.

I denne utnyttelsen av arbeidskraft til fordel for eliten lå da også noe av årsaken til at herregårdssystemet, i Norge så vel som i utlandet, utover på 17- og 1800-tallet gradvis brøt sammen og gikk i oppløsning. Det var rett og slett ikke en løsning som var forenelig med moderne vestlige tanker om folkestyre og individuell frihet – og etter at de grufulle blodsutgytelsene i forbindelse med Den franske revolusjon hadde skremt vettet av aristokratiet over hele Europa, fikk

stadig flere øynene opp for at herregårdene representerte en uholdbar samfunnsorden.

På den ene siden var de vakre og storslåtte steder, eksempler på det ypperste samfunnet hadde frambrakt av kultur og arkitektur, og fristeder for dannelse og intellektualitet, men grunnlaget var ofte, om enn ikke alltid, en større eller mindre grad av påtvunget og ulønnet arbeid for bøndene de hadde hånd over.

At Kambo-godset hadde fått det omfanget som er beskrevet over, var i stor grad Akeleye-familiens fortjeneste, og det var altså en betydelig samling gårder som ble overtatt av Gabriel Sigvard da faren gikk bort i 1659.

To nye generasjoner Akeleye

Gabriel Sigvard ble ikke en like framtredende personlighet som faren og viseadmiralen – vi har i hvert fall ikke særlig mye informasjon om han. Men han sikret da familiens videre eksistens ved at han giftet seg med Barbara Marie Jakobsdatter de Roklenge (1636–1716). Med henne fikk han ett enkelt barn – Sigvard Jørgen Akeleye (1672–1733).

Det sistnevnte skudd på stammen skulle vise seg å bli både stridbart og fruktbart. Ved inngangen til det attende århundre skal Sigvard Jørgen ha vært involvert i en beryktet ulovlig duell der han var den som seiret og overlevde, og med sin første hustru, Ingeborg Jensdatter Lund (d. 1717), fikk han sønnene Gabriel Sigvard (d. 1763) og Jens Verner (1703–1772), og datteren Øllegaard Marie (1696–1718).

Senere giftet han seg igjen, med Anna Dorthea Kofod (1696–1754), og Sigvard Jørgen var åpenbart fortsatt en viril mann, for han fikk etterkommere med henne også – datteren Ingeborg Margrete Sigvardsdatter Akeleye (1718–1762) og sønnen Peter Sigvard Akeleye (1720–1764).

Frantz Wilhelm von Folckersam

Akeleye-familiens hersketid på Kambo tok imidlertid en brå slutt i 1706, da Sigvard Jørgen, på grunn av dårlig økonomi (Eliassen 1997, s. 41), måtte avhende godset til den framtredende eiendomsbesitteren og offiseren Frantz Wilhelm von Folckersam (1649–1713). Det må ha vært både trist og ydmykende for familien Akeleye å måtte gi slipp på Kambo etter at godset i om lag 75 år hadde vært i slektens eie. Men den gamle adelens glanstid gikk over det ganske land mot slutten, hvis den da ikke alt var over.

Frantz Wilhelm von Folckersam fortjener en nærmere omtale. Han var en usedvanlig dyktig millitær som opprinnelig hadde kommet til Norge for å fungere som forvalter ved Eidsvoll jernverk. I 1681 ble han forfremmet til major i de norske nasjonale dragoner (det senere 2. søndenfjældske dragonregiment), og i 1686 ble han oberstløytnant. Etter en kort periode som oberst for det smaalenske infanteriregiment vendte han så tilbake til dette dragonregimentet, der han i 1708 ble brigadér, og i 1710 generalmajor.

I 1711 var han merkbart svekket av alderen, og hans kommando opphørte i april dette året. Men da hadde han rukket å bli gjenstand for slik beundring at ”mang en gemen mann i den norske allmue” sang viser om hans gloriøse bedrifter og om hva han hadde utrettet for landet.

For øvrig kan det nevnes at Folckersam allerede lenge før han overtok Kambo hadde vært eier av herregårder som Evje i det nåværende Rygge og Tøndelgaard i Trøndelag, gårder han fikk da han giftet seg med sin første hustru, Edel Marie Sybille Marschalck (1663–1694), som var datter av Norges daværende kansler.

Folckersams tid på Kambo ble imidlertid kort – han døde den 5. juni i 1713, bare cirka sju år etter overtakelsen, og siden han ikke hadde noen etterkommere, ble det hans siste hustru, Else Kaas (af Sparre), som arvet Kambo.

Hun vandret ikke hen før i 1729, og bodde i flere år som enke på Kambo, der hun skal ha vist et betydelig engasjement for både folkeopplysning generelt og for kårene til fattige og vanskeligstilte. Else Kaas kan kanskje tjene som et fint eksempel på noen av de positive aspektene ved en del av herregårdene – de var fyrtårn av kunnskap og engasjement i en verden av analfabetisme og armod.

Den store nordiske krig

I 1716 kom imidlertid Den store nordiske krig til Kambo – svenske dragoner okkuperte de ærverdige bygningene og brukte dem til innkvartering – men heldigvis for Kambo og Danmark-Norge ble dramaet forholdsvis kortvarig. Dragonene, og Sverige, led stygge nederlag i og ved Moss, og måtte trekke seg tilbake.

Kaptein Gustav Wilhelm von Storm

I 1721 gjorde så nok en fargerik skikkelse sin inntreden på Kambo – det var kaptein Gustav Wilhelm von Storm (1681–1753), som hadde

vært gift med Sigvard Jørgen Akeleyes eldste datter – Øllegaard Marie Akeleye (1696–1718).
Storm hadde vært kompanisjef i Akerhusiske infanteriregiment, men var nylig blitt pensjonert.

Kaptein Storm eide Kambo i drøyt ti år, men i 1733 eller der omkring skjer noe overraskende – Sigvard Jørgen Akeleye, den samme Sigvard Jørgen som i 1706 måtte avhende gården til Folckersam, kommer igjen inn i bildet på Kambo. Men bare for en kort stund, for Sigvard Jørgen vandrer samme år heden.

(Skjuler det seg her en historie om en Sigvard Jørgen som aldri helt kom over tapet av Kambo, og som ber om å få tilbringe sine siste dager der, mens Storm fortsatt er eier, og som får lov til dette av Storm, som jo har vært gift med Sigvard Jørgens avdøde datter?)

Sigvard Jørgens enke, Anna Dorthea Kofod, blir etter ektemannens død boende på Kambo, men hun låner penger av Christen Christensen på Moss, med underpant i Kambo, (for å kunne kjøpe gården av Storm?) og i 1744 blir den samme Christensen tildømt eiendomsretten til Akeleyenes gård.

Christensens overtakelse markerer også slutten på Kambos tid som adelig setegård – etter 1743 er den ikke lenger å finne på listen over slike.

Ut av Rygge

I 1790 kom en annen hendelse, men denne gangen av mer fredelig og administrativ art – det gamle Rygge sogn ble delt i to, og den nordlige delen døpt om til Moss sogneprest-embete.

Bert Anker

Etter ulike eierskifter utover i andre halvdel av 1700-tallet, ble Kambo i 1792 kjøpt av Bernt Anker for 5000 riksdaler. Bert Anker var da en av landets rikeste personer, og eier av Moss Jernverk. Ved å kjøpe Kambo fikk han hånd om betydelige skogsområder, som kunne utnyttes i forbindelse med brenningen av kull og hogsten av tømmer til driften av jernverket.

Adelens opphør

I 1821 kom konsekvensene av revolusjonens og egalitarianismens inntog i Norge – adelssystemet ble vedtatt avskaffet, og dermed opphørte også setegårdsprivilegiene til alle landets herregårder.

Kambos formelle status som herregård varte med andre ord i drøyt to hundre turbulente år – fra 1603 til 1821.

Herman Wedel Jarlsberg

I 1829 ble så Kambo en del av godset til grev Herman Wedel Jarlsberg, som var svigersønn av Peder Anker.

Ignatz Wankel

Det var imidlertid ikke før i 1830-årene, mer enn hundre år etter Akeleyenes tid, at Kambo fikk en eier som bodde fast på gården og gjorde den til en slektsgård. Da ble nemlig Kambo kjøpt av den tyske bergverksingeniøren Ignatz Wankel (1808–1886), som var kommet til Norge for å arbeide ved jernverket i Moss (Eliassen, s. 41).

Ignatz Wankel anla blant annet et kalkverk i Kambobukta. Det skjedde i 1847, og driften ble i hovedsak basert på kalkstein fra øyer utenfor Holmestrand, deriblant Langøya, som da tilhørte Kambo gård.

En annen viktig side ved driften utover i andre halvdel av 1800-tallet var dyrking av grønnsaker, spesielt asparges.

Ignatz Wankel sørget dessuten for at gården fikk nye bygninger – et stort og langt våningshus i sveitserstil ble ferdigstilt i 1847, og en ny låve sto klar i 1853.

Kambo tilhørte på den tiden, i likhet med diverse andre landlige områder i det som i dag er fastlandsdelen av Moss kommune, det såkalte Jeløy herred, og Ignatz Wankel var i en periode ordfører i denne landkommunen, som ble innlemmet i Moss i 1946.

Gartnerivirksomhet

Kalkverket ble lagt ned i 1916, men utover på 1900-tallet ble en annen næring en viking del av gårdsdriften – gartnerivirksomhet. Denne hadde sin blomstringstid perioden fra 1930-årene til 1970-årene.

Vibeke Dons Wankel om gården og framtiden

I dag eies gården av Vibeke Dons Wankel, som tilhører den femte generasjonen av Wankel på Kambo, og jobber som privatpraktiserende øyelege.

I et intervju gjort av Moss Avis våren 2007 forteller hun litt om sitt forhold til Kambo gård, og sitt syn på hvordan framtiden til gården og Kambo bør se ut (Snilsberg 2007).

Om barndommen beretter hun at faren likte å titulere seg godseier, men at livet på gården var ikke så storslagent som man kanskje skulle tro, og at hun ikke følte seg ikke særlig privilegert. Hun og søsteren Elisabeth kunne riktignok hente seg tomater, agurker og til og med druer fra drivhusene på nedsiden av hovedhuset, og disse fruktene og grønnsakene koste de seg med i et lite lysthus i utkanten av hagen. Men økonomien på gården var heller dårlig, og dette påvirket også barna.

– Vi hadde ikke god råd. Da jeg gikk på Kambo skole, der det for øvrig var så få elever at to og to klassetrinn hadde undervisning sammen, fikk jeg tre kroner i ukelønn, mens klassekameratene fikk fem kroner.

I 1991 tok hun og ektemannen Jarle Svendsbø over gårdsdriften. De hadde da barn på tre og sju år, men Vibeke begynte likevel i full stilling som øyelege ved Rikshospitalet, samtidig som Jarle arbeidet i Statoil. Driften av gården kom i tillegg. Det var en utfordring, men den store bygningsmassen hadde et etterslep på vedlikehold da de overtok, og noe måtte gjøres.

– Uten arbeid ved siden av hadde vi ikke hatt råd til å sette i stand gården. Etter overtakelsen lurte vi en stund på om vi visste hva vi hadde sagt ja til å føre videre, spesielt ettersom korn- og tømmerprisene stupte på den tiden, sier Vibeke. Men hun legger til at de så det som uaktuelt å gi opp.

– Det er et veldig ansvar forbundet med det å overta en kulturhistorisk arv som denne, og med å forvalte den slik at den kan føres videre til neste generasjon. En slik oppgave har både pluss- og minussider. Vi valgte å se på de positive sidene, og å gjøre det beste ut av det. Men det er først de siste årene vi føler at vi har kommet litt ovenpå, sier Vibeke, som egenhendig flyttet flere tusen murstein fra de nedlagte gartneriene på solsiden av huset, og opp til den nye låven som nå står oppført nærmest jernbanesporet.

I dag er Vibeke privatpraktiserende øyelege på Kambo, mens ektemannen arbeider på gården på heltid.

– Årlig dyrker vi nok korn til å brødfø 1000 mennesker. Vi tar ut tømmer nok til 20 eneboliger, og vi produserer en del ved. I tillegg er det jakt på rådyr og elg i skogene.

Henne respons på de sterke reaksjonene etter hogsten langs søndre del av Kongeveien vinteren 2007, er som følger:

– Folk flest kjenner ikke til viktigheten av å drive en skog ordentlig. Når jeg har gjort det beste jeg kan, kan jeg ikke få gjort mer. Men jeg har også fått positive kommentarer fra turgåere som synes det er blitt lyst og fint.

Når journalisten konfronterer henne med konflikten knyttet til utbygging av Mosseskogen, svarer hun at hennes utgangspunkt er at Kambo skal være et godt sted å bo, og at hun foretrekker å være med på å legge premissene for utviklingen istedenfor å sette seg på bakbeina og risikere å få prosjekter tredd nedover hodet.

– Om jeg ikke hadde villet noe, så hadde vi kanskje hatt containerhavn eller tungindustri
på Kambo i dag. Da foretrekker jeg heller boliger.

Vibeke sier videre at Kambo ikke er et sted for tungindustri, og at hun vil velge nøye hvem som får kjøpe områder til næring. Næringsvirksomheten må være av en type som lar seg kombinere med boliger, understreker hun. Når det gjelder boligutbyggingen, ønsker hun å få inn utbyggere som vil bygge ut på en positiv måte. Hun ønsker ikke å presse inn flest mulig mennesker på et minst mulig område.

– Jeg ønsker uansett ikke å bygge ut mest mulig på kortest mulig tid. Jeg ønsker å få til en utbygging som samsvarer med hva Kambo tenker, avslutter hun.

****

Faktaramme – Wankel på Kambo gård

Ingeniør Ignatz Wankel (1808–1886). Sønn av borgermester Georg Blasius Johann Nepomuk Wankel og Marie Anna Melzer. Tysk bergverksingeniør som kom til Moss
for å jobbe ved jernverket, og som kjøpte Kambo gård av grev Herman Wedel Jarlsberg i 1830-årene. Giftet seg med Karen Bolette Sandberg. Ordfører i Jeløy herred.

Godseier Georg Reinholdt Wankel (1843–1907). Sønn av Ignatz og Karen Bolette. Fikk seks barn med sin første kone, Sigrid Ring. Ordfører i Jeløy herred.

Godseier Ingar Wankel (1883–1958). Eldstebarnet til Georg Reinholdt og Sigrid. Giftet seg med franske Dora Eveline Elisabeth Lefebvre. Fikk to barn.

Godseier Ingar Louis Lefebvre Wankel (1921–1996). Sønn av Ingar og Dora Eveline Elisabeth. Var åtte år yngre enn søsteren Dora Elisabeth, men overtok godset som odelsgutt. Giftet seg med Else-Marie (Mie) Dons, og fikk barna Vibeke og Elisabeth Dons Wankel.

Øyelege Vibeke Dons Wankel (1953–). Datter av Ingar Louis og Else-Marie, overtok gården i 1991. Gift med Jarle Svendsbø (1952–). Sammen har de sønnene Håvard (23) og Eivind (19).

****

Faktaramme – husmannsplasser i Kambo-området

I 1720-årene var det hele seks husmannsplasser på Kambo:

Aavangen, med bruker Hans Olsen
Ungerholt, med bruker Lars Andersen
Lien, med bruker Ouden Steffensen
Rogerød, med bruker Rasmus Andersen
Rosendahl, med bruker Svend Pedersen
Rychind, med bruker Jacob Jensen

****

Faktaramme – gamle bygninger på Kambo gård

I øst:

Våningshuset fra 1847, fortsatt i bruk i dag.

Låven fra 1853 brant ned i 1984 som følge av ildspåsetting, men en ny låve er satt opp i dens sted.

På høydedraget i vest:

Gamlegården på Kambo, der det eldste nåværende huset har en grunnmur fra cirka 1608.

Et av de andre husene, det såkalte Sikorihuset, har en grunnmur av slaggstein fra Moss Jernverk, og stammer fra tiden da Bernt og Peder Anker var eiere.

Den delvis nye nordlåven, med murstein fra de gamle gartneriene, og planker fra gårdens skog.

****

Faktaramme – Nøkkeland

Denne gården nevnes for første gang i kildene i 1320.

Videre er den å finne i biskop Eysteins jordebok fra 1390-tallet, i forbindelse med en gave fra ”Myklanamfne” til Kroer kirke.

Det synes å være hevet over tvil at ”Myklanamfne” er en tidlig form av Nøkkeland, selv om dette ikke kan bevises.

På 1600-tallet er gården ”Nøchleland” eller ”Nyckeland” nevnt både som halvgård og fullgård.

I år 1603 er gården registrert under Oslo hospitals eiendommer, og skylder en kalvehud til hospitalet.

I 1631 kom gården med ved Sigvard Gabrielsen Akeleyes kjøp av Kambo gård.

I Karsten Rosenkrantz jordebok av 1624 er gårdens skyld satt til et halvt skippund salt, og i matrikkelen av 1665 til 1 skippund korn (likt med eller litt over ett skippund salt).

I 1665 ligger hele gården under Kambo-godset.

I 1723 blir gården omtalt som ”øde udi syv års tid”, men kaptein Gustav Wilhelm Storm er eier.

Videre utover i det 18. århundre er mange eiere nevnt i de skriftlige kildene, og vi gjør et sprang fram til 1778, da Jens Anker kjøper gården, og Moss Jernverk kommer inn i bildet.

Grev Wedel Jarlsberg kjøper Nøkkeland i 1830, og nå synes den å følge verkets eierforhold fram til overtakelsen til firmaet M. Peterson & Søn i 1886.

Ved inngangen til århundreskiftet kom gården i Georg Wankels eie.

Den siste forpakteren (1932–1968) het Anton Femtegjeld, og under han var Nøkkeland et mønsterbruk.

I 1972 ble gården solgt til Moss kommune, og i desember 1979 ble bygningene brent ned i forbindelse med en brannøvelse.

Siden ble Kambo skoles gymnastikksal, og Kambo Idrettslags klubbhus, bygd på det gamle tunet til gården.

****

Faktaramme – gården Kile

Navnet Kile kommer av ordet kili, altså kil, og henviser sannsynligvis til at gården lå i nærheten av en lang og smal bukt.

Gården Kile nevnes for første gang 15. mars 1366. Da selger Arnvid Lodensson, med samtykke fra hustruen Brynild, gården til Jon Fljug Evradsson.

Brevet er utstedt i Tønsberg, og beseglet av Sira Orm, prest ved Lavranskirken, og Hallvard Askjellsson. Gården blir oppgitt å være verd ett skippund salt.

På 1700-tallet nevnes Kile som øde i manns minne, men da var trolig jordveien i praksis blitt en del av den til nabogården Kambo.

Hvor lå egentlig Kile? I 1594 var biskop Jens Nilssøn Frendesonius (1538–1600) på visitas i Rygge, og hans reiseskildring (Nilssøn 1885, s. 107–108) kan gi oss en idé om hvor gården må ha ligget:

”(…) Siden droge wi offuer Sonebro, saa i sødoust och i øster til Soner [Såner], annex til Vesby [Vestby] 1 mil fra hoffuit kircken. Huilcken gaard [sic] er megit ilde holdenn.

Der skiffte wi hester, och vaar klocken da ved it slet. Saa droge wi synder ad igiennem Sonesogen och hen ad Kamboen [Kambo], och droge vd paa jsenn och haffde Kambo paa den venstre haand, huor her Peder paa Rygge [presten Peder Anderssøn] kom til bispenn och møtte hannem. Siden gaff bispen her Peder paa Vesby forloff at drage hiem.

Der effter droge wi i sønder til Kijll [Kile] ret igiennem gaarden, saa ther fra 1 pilskud eller 2 i sønder til Kijlls beckenn [Kilsbekken], vdj huilcken vaar megit vand, och wi kunde icke komme ther offuer førend wi maatte legge en hell hob bar og quister vdj, och spende hesterne fra sleden och drage slederne ther offuer, och lod saa hesterne gaa løse offuer. Som wi vaare offuer komne, droge wi offuer

Mosseskougenn i synder, och er der en mijll imellum Soner och Maass [Moss], saa droge wi fra Maass och til Rygge prestegaard en stor ½ mil (…).”

Har denne overgangen skjedd sør for Kambobrua, og har Kile ligget der det i dag er en grusbane – den såkalte Plassen? På 1970-tallet skal det ha bodd personer på Kambo som fortsatt husket at det hadde vært hustufter på dette stedet.

Skriftlige kilder nevner for øvrig flere ganger en gruve for jernmalm ved navn Kilsgruva, som skal ha ligget i Kamboskogen, men den nøyaktige beliggenheten til denne gruva er i dag ukjent.

Kilder

Andressen, Leif T. 1984, *Moss bys historie. Frem til 1700*, bind 1, Moss kommune

Eliassen, Sven G. 1997, *Herregårder i Østfold*, Valdisholm forlag, Rakkestad

Nilssøn, Jens og Yngvar Nielsen 1885, *Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597. Udgivne efter offentlig foranstaltning ved Dr. Yngvar Nielsen*, Kristiania

Snilsberg, Torgeir 2007, ”Wankels vinkel”, *Moss Avis*, 05.05.2007, s. 18–21

Urdal, Solveig H. 1980, Kambo-heftet

Weidling, Tor
Førstearkivar, Seksjon for eldre arkiver og spesialsamlinger, Riksarkivet
Diverse opplysninger gitt på epost

Kvadratmilkart fra 1776, lagret hos Statens kartverk

Web

Genealogi fra Skeel, Holbek, Santasilia and Muckadell:

http://finnholbek.dk/genealogy/
http://finnholbek.dk/genealogy/showmedia.php?mediaID=1431&albumlinkID=511

Skeel and Kannegaard Genealogy:

http://skeel.info

Samsoeroots.dk
http://www.kefotos.dk/tng/getperson.php?personID=I81125&tree=tree1

Gustav Wilhelm STORM

ABT 1681 - 1753

- *RESIDENCE*: Kompanisjef i Akerhusiske infanteriregim
- *OCCUPATION*: Kaptein (pensjonert 1721)
- *BIRTH*: ABT 1681, Østfold (?)
- *DEATH*: 1753, Skjeberg
- *BURIAL*: 26 Nov 1753, Skjeberg
- *EVENT*: (far til offiser i Sunnfjord, Fredrik Storm f. 1716 ?)

Father: Arve Christian STORM
Mother: Anna Maria VON KOCHEN

Family 1 : Øllegaard Marie AKELEYE

http://www.nermo.org/slekt/d0017/g0000003.html#I7686

Spør Eliassen (etter 14) eller Weidling

Ble Kambo på et eller annet tidspunkt overtatt av **kaptein Gustav Wilhelm von Storm** (1681–1753), gift med Øllegaard Marie Akeleye (1696–1718)? (Moss bys historie)

Eller er det riktig at gården ble overtatt av Frantz Wilhelm von Folckersam (1649–1713) i 1706, og at Folckersams kone, Else Kaas (d. 1729), etter hans død i mange år bodde på Kambo helt til hun vandret heden?

Kan Storm og Øllegaard Marie Akeleye ha bodd på Kambo samtidig med at enken Else Kaas bodde der? Eller kan Storm ha overtatt gården etter Else Kaas' død i 1729?

I Moss bys historie står det at Øllegaard Marie Akeleye levde i 1720-årene (feil), at hun var datter av Anne Dorthea (feil), og at hun i 1743 var ”nylig død” (feil).

Vi må få svar på hvem som eide Kambo etter 1729!

(Besvart av Tor Weidling)

”Hovedbygningen på Kambo var en mektig toetasjers tømmerbygning med seksten blyglassvinduer. Den lå på en høyde med utsikt over gårdens største og beste jorder, og var bygd i året 1704, av … Sigvard Akeleye. Huset var blitt plassert oppå de kraftige gråsteinsmurene som sto igjen etter en hovedbygning som var vel hundre år eldre.”

Moss bys historie, s. 21

Sigvard Jørgen Akeleye (1672–1733)